

گزیده^۵ کتاب‌شناسی

تحلیلی روش تحقیق

در تاریخ

◇ مصطفی صادقی

۳۰۹

گزیده کتاب‌شناسی تحلیلی روش تحقیق در تاریخ

در فهرستی که به صورت الفبایی در پی خواهد آمد، به معرفی ۳۲ اثر درباره روش تحقیق در تاریخ پرداخته ایم. این معرفی در قالب بیان مشخصات کتاب و فهرست عناوین اصلی آن‌ها است که بر اساس مطالب مندرج در خود کتاب‌ها تهیه شده است.

۱. آشنایی مقدماتی با روش تحقیق در تاریخ، رسول جعفریان، تهران: سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۶۷ ش، ۷۱ص.

مؤلف در مقدمه کتاب خود بحث از تاریخ را در سه قسمت قابل بررسی دانسته که از جمله آن‌ها روش تحقیق است. ایشان پس از مقدمه در این باره به مباحث زیر اشاره می‌کند: تحقیق در مفردات حوادث برای تحلیل مجموعه آن‌ها، نقد اسناد تاریخی پس از جمع‌آوری کلیه اسناد و ارزیابی آن‌ها، نقد متون تاریخی با گردآوری و مقایسه آن‌ها، نقش انسان‌های در متن، متن و حوادث مرتبط با آن، عقل مورخ در متن، نقش عقل در درک طبیعی متن، جغرافیای متن، منابع تحقیق، ارائه مآخذ و شواهد.

۲. اساسیات منهجیة التاريخ، ناصرالدین سعیدونی، الجزایر: دارالقصبه، ۲۰۰۰ م، ۲۰۷ص.

مبادی منهجیة البحث التاريخی، اختیار الموضوع و ضبط الخطه، التعرف علی

المصادر، نقد المادة التاريخية، نقد المصدر، النقد الباطني الايجابي والسلبى، شكل البحث، وضع البطاقات، التنصيص او الاقتباس، نقد النص، قرائات مختاره.

۳. اصول البحث التاريخى، عبدالواحد ذنون طه، الموصل: دارالحكمه، ۱۴۱۱ق، ۲۳۱ص.
ماهية التاريخ، العلوم المساعدة، نشأة وتطور مناهج البحث والتدوين التاريخى، اصول البحث التاريخى الحديث اختيار الموضوع، جمع الاصول، نقد الاصول، العرض والكتابة، اقسام البحث، تحقيق النصوص.

۴. اندیشه اجتماعى متفكران مسلمان، تقى آزاد ارمكى، تهران: سروش ۱۳۷۴ ش، ۳۲۸ص.
فصل چهارم اين كتاب به تاريخ نگارى مسلمانين و اندیشه اجتماعى برخى مورخان مانند يعقوبى و مسعودى مى پردازد. فصل پنجم درباره روش تحقيق متفكران مسلمان است. در اين فصل به طور مختصر درباره انواع روش هاى تحقيق (روش مشاهده و مقايسه اى) سخن به ميان آمده و روش مقدسى و يعقوبى بررسى شده است.

۵. البحث فى التاريخ، عاصم الدسوقى، اسيوط: مكتبة القدسى، بى تا، ۲۳۰ص.
المنهج ضرورته و اشكالاته، تعريف المنهج، العلوم المساعدة، وضع خطة البحث، التعامل من النصوص، تفسير وقائع التاريخ، التفسير المثالى، التفسير البيئى، التفسير الحضارى، التفسير الاقتصادى، الكتابة التاريخية عند العرب المسلمين الاشكالات، الاجتهاد والتعميم، الخضوع للمقولات المتواتره، النقد.

۶. تاريخ در ترازو، عبدالحسين زرين كوب، تهران: اميركبير، ۱۳۷۵ ش، صفحات ۱۳۸ تا ۱۶۷.
فصل هاى دوازده گانه كتاب درباره تاريخ نگارى و تاريخ نگرى است. در فصل هشتم اين مطالب را مى خوانيم: شناخت روش و هدف در تاريخ، كشف و گردآورى اسناد، نقد خارجى، نقش مدارك كتبى، شهادت تاريخى، انتساب نقد متون، تصحيح در كتابت، تصحيح در تواريخ و سنين، اختلافات نسخه ها، نقد تاريخى، نقد منبع، سكه ها و كتيبه ها، مورخ در قلمرو باستان شناسى، ذكر و نقد مآخذ، چسب و قيچى، العهده على الراوى، توجيه و تفسير واقعيات.

۷. التاريخ فكرة و منهجاً، عبدالله الفياض، بغداد: مطبعة اسعد، ۱۳۹۲ق، ۱۲۸ص.
تعريف التاريخ، تدوين التاريخ عند المسلمين، طريقة البحث التاريخى، النقد

الداخلي والخارجي، اختيار الموضوع، الخطة، المصادر، جمع المعلومات و تنسيقها، كتابة الرسالة، الاسلوب و مراعاة قواعد البحث شكلاً و مضموناً.

٨ . التاريخ و منهج البحث التاريخي، قاسم يزك، بيروت: دارالفكر اللبناني، ١٩٩٠ م، ١٨٢ ص.
العلوم المساعدة لدراسة التاريخ، اختيار موضوع البحث، جمع الاصول، نقد الاصول، النقد الظاهري، النقد الباطني، اثبات الحقائق التاريخية، بعض القواعد العامة للتركيب التاريخي، تنظيم الحقائق التاريخية، انشاء الصيغة التاريخية.

٩ . التاريخ و المنهج التاريخي لابن حجر العسقلاني، محمد كمال عزالدين، بيروت: دار اقرأ، ١٤٠٤ ق، ٥٦٠ ص.

مؤلف باب اول كتاب رابه شخصيت ابن حجر پرداخته و نزديك به ٢٠٠ صفحه درباره او سخن گفته است. در باب دوم به روش هاي بحث تاريخي نزد ابن حجر پرداخته است. عنوان برخي از مباحث چنين است: طبيعة الحوادث و التراجم و اسس انتقاء مادتها، العلاقة بين التراجم و الحوادث، مصادر مادة الكتاب، نقد المصادر، النقد التاريخي في الانباء، اعتناء ابن حجر بالنقد التاريخي و ممارسته له و مخصصته فيه، منهجه في النقد التاريخي، انواع النقد و اساليبه الشواهد الشعرية و دورها في تفسير الخبر و نقده، التعصب و الانصاف في النقد، الخطا و الصواب في النقد.

١٠ . تحفة ايجي، چاپ شده در: تاريخ نگاري در اسلام (بخش دوم)، فرانتس روزنتال، ترجمه اسدالله آزاد، مشهد: آستان قدس، ١٣٦٨ ش.

محمد بن ابراهيم ايجي معاصر ابن خلدون است که در کتاب خود با نام تحفة الفقير الى صاحب السرير مطالبی درباره تاريخ نگاري بيان می کند. از جمله اين مباحث که در کتاب تاريخ نگاري در اسلام (جلد دوم) چاپ شده چنين است: مبای تاريخ نگاري و معيارهاي نقد تاريخي، علل و احكام حاکم بر رد و پذيرش خبر و انواع گوناگون آن، دلايل لازم برای پذيرش يا ردّ خبر، توضيح اخباری که از نظر اهميت معارضند، تضاد میان مقول و معقول، احكام کلی کاربردپذير در باب تعادل و تراجم، راه ها و جنبه هاي ترجيح اخبار متعارض.

١١ . دراسة التاريخ و علاقتها بالعلوم الاجتماعية، هيوچ اتکن، ترجمة محمود زائد.

عملية البحث التاريخي، مشكلات التحليل التاريخي، التغير و التاريخ، الاساليب

النظرية والممارسة، العلوم الاجتماعية و مشكلة التركيب الخارجى .

۱۲ . روش تحقیق در تاریخ نگاری، جهانگیر قائم مقامی، تهران: دانشگاه ملی ایران، ۱۳۵۸ ش، ۱۴۴ ص.

مراحل پژوهش در تاریخ نگاری، انتخاب موضوع، طرح مقدماتی، گردآوری اطلاعات، تصفیه، تعیین مساله، تحلیل، تهیه طرح نهایی، تألیف و نگارش، تبدیل تقویم های مختلف به یکدیگر .

۱۳ . روش های پژوهش در تاریخ، زیر نظر شارل ساماران، ترجمه بی گناه، ذات علیان، علایی و یغمایی، مشهد: انتشارات آستان قدس، ۱۳۷۱ ش، ۴ جلد.

زمان و مکان در تاریخ، شیوه های انتقال خبر و کشفیات بزرگ، بررسی شواهد و مدارك به شیوه علمی، علوم كمكى سنتی، اسناد و شواهد كتبی، حفاظت از آثار گذشته و ارائه آن ها، زبان شناسی تاریخی، بهره برداری انتقادی از مدارك و شواهد حرفه تاریخ نویسی .

۱۴ . روش های تحقیق در علوم اجتماعی (جلد ۲)، باقر ساروخانی، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی ۱۳۷۷ ش، ص ۱۹۴ تا ۲۴۸ .

قسمتی از بخش سوم کتاب: روابط تاریخ و جامعه شناسی، اسناد و مدارك و ارزیابی آن، اصول اساسی نقد و ارزشیابی، دخالت ارزش ها در قضاوت های تاریخی .

۱۵ . روش در تاریخ، اسدالله بادامچیان، تهران: اوج، ۱۳۶۳ ش، ۲۲۹ ص.

تعریف تاریخ، شیوه جدید تاریخ نویسی، تاریخ نویسان و چگونگی تاریخ نویسی آن ها، نگرش ها در بررسی و مطالعه تاریخ، روش در بررسی تاریخ، روش شناسایی کتب، شناسایی رهبران و عناصر مؤثر، کار فردی یا جمعی، ثبت اطلاعات و نظریات، تاریخ را از کجا شروع کنیم؟

۱۶ . صناعة المؤرخ، تویلیه، تولار، ترجمة عادل العوآ، دمشق: دار الكلمة، ۱۹۹۹ م، ۱۲۷ ص.

كيف يغدو المرء مورخا؟، تطور المهنة، المورخ، مهنة شاقة، الخوافز المخاطر، الاستعمال الجيد، المهم فى التاريخ، جمهور المورخ، التسويق توقعات المهنة .

١٧ . طرق البحث العلمي فى التاريخ والآثار، طه باقر، عبدالعزيز حميد، بغداد: وزارة التعليم، ١٤٠٠ق.

منهج البحث التاريخى و طبيعته بالنسبة الى مناهج العلوم الاخرى، تمحيص النصوص التاريخية و تفسيرها بالنقد التاريخى، النقد الخارجى والداخلى، العلوم المساعدة، علم النقود، اساليب التنقيبات، تحقيق الوثائق والمخطوطات .

١٨ . علم التاريخ، شوقى الجمل، القاهرة: مكتبة الانجلو، ١٩٨٢ م، ٢٠٨ ص.

مطالب اين كتاب در دو بخش كلى تنظيم شده است . در بخش اول از تاريخ نگارى و ارتباط تاريخ با ديگر علوم بحث شده است و در بخش دوم به اين سرفصل ها برخورد مى كنيم: اختيار موضوع البحث، المصادر والمراجع، نقد الاصول التاريخية، ترتيب المادة التاريخية، كتابة البحث .

١٩ . علم التاريخ، فتحه عبدالفتاح النبراوى، القاهرة: دارالافاق، ١٤١٦ ق، ٢٧٢ ص.

بيشتر فصول كتاب درباره تاريخ نگارى است . برخى مباحث مربوط به روش تحقيق چنين است: العلوم المساعدة مراحل البحث و خطواته، اختيار الموضوع، دراسة المادة العلمية و تنسيقها و تبويبها .

٢٠ . كتابة البحث العلمى، عبدالوهاب ابراهيم ابوسليمان، جده: دارالشروق، ١٩٩٥ م، ٦٤٣ ص.

البحث العلمى مدلوله و خصائصه، البحوث الجامعية اقسامها و انواعها، الاشراف العلمى، جدول خطوات كتابة البحث، اختيار الموضوع، خطة البحث، عناصر الخطة، الطريقة العلمية للبحث، خطوات البحث العلمى، المصادر، تدوين المعلومات، اهمية تدوين الافكار العارضة، تنظيم البطاقات، اقتباس النصوص، توثيق المعلومات، كتابة البحث، البحث فى شكله الاخير، مصادر التاريخ الاسلامى .

٢١ . كيف نفهم التاريخ، لويس جوتشلك، ترجمة عائدة سليمان، احمد مصطفى، بيروت:

دارالكاتب العربى، ١٩٦٦ م، ٣٤٣ ص .

تقويم الكتابة التاريخية، العلاقة بين المنهج التاريخى و الحياة و التعلم، التاريخ و مصادر التاريخية، اختيار الموضوع و البحث عن المعلومات الخاصة، من اين نستقى المعلومات التاريخية، مشكلة اصليه المصدر او النقد الخارجى، مشكلة التصديق او

النقد الداخلي، تعلم تقنية التاريخ و تعليمها، نظرية التاريخ .

٢٢ . المدخل الى دراسة علم التاريخ، حسين محمد سليمان، الاحساء: دارالاصلاح، ١٤٠٤ق، ١٩٨ص .

آراء في التاريخ، منهج البحث التاريخي، قضايا في علم التاريخ، الاستشراق، العلوم المعاونة، التدوين والكتابة التاريخية، التدوين والحضارات القديمة .

٢٣ . مقالات رشيد ياسمي -بخش تاريخ، به كوشش ايرج افشار، تهران: انتشارات بنياد موقوفات افشار، ١٣٧٣ ش، ٩٠ص .

در فصل اول كلياتي درباره جاينگاه تاريخ، اقسام خبير، جرح و تعديل، كاربورد حساب احتمالات در تاريخ و مطالبى ديگر بحث مى شود. در فصل دوم اين عناوين را داريم: انتقاد تاريخى (ظاهرى و باطنى) صداقت و صحت قول مؤلف، اقسام سند. فصل سوم: تدوين تاريخ. فصل چهارم: ساختمان تاريخ. فصل پنجم: مؤثرات تاريخى .

٢٤ . مقدمه اى بر روش تحقيق در تاريخ، كيتسن، كلارك، ترجمه اوانس اوانسيان، بى جا: نشر اساطير، ١٣٦٢ ش، ٩٢ص .

هدف از تحقيق، انتخاب موضوع، وسائل لازم، نقد شواهد، ارائه شواهد، يادداشت هاى تحقيق كننده، نتيجه، جست و جو براى مواد تحقيق، وسائل كار .

٢٥ . مقدمة لدراسة التاريخ الاسلامى، عبدالمنعم ماجد، القاهرة: مكتبة الانجلو، ١٩٧٨ م، ١٠٢ص .

الوثائق، الاثار، النقوش، المسكوكات، الاثار القلمية، تحقيق النص القديم، جمع الحقائق التاريخية و تفسيرها، توزيع المادة التاريخية و عرضها، التاريخ الهجرى

٢٦ . المنهج الاسلامى لدراسة التاريخ و تفسيره، محمد رشاد خليل، وجده: دارالثقافة، ١٤٠٦ق، ١٧٥ص .

دفاع عن التاريخ الاسلام، منهج خاص لدراسة التاريخ الاسلامى، مناهج تفسير التاريخ شروط لا بد من توافرها لدراسة التاريخ الاسلامى و تفسيره، عملية التشويه .

٢٧ . منهج البحث التاريخي، حسن عثمان، القاهرة: دارالمعارف، ١٩٨٦ م، ٢١٩ ص .
العلوم المساعدة، اختيار الموضوع، جمع الاصول، اثبات صحتها، تعيين شخصية المؤلف، تحرى النصوص، النقد الباطنى السلبى والايجابى، اثبات الحقائق التاريخية، بعض القواعد للتركيب التاريخى، الاجتهاد، التعليل والايضاح انشاء الصيغة التاريخية، العرض التاريخى .

٢٨ . منهج البحث التاريخى، خليل سعيد عبدالقادر، بغداد: وزارة التعليم العالى، بى تا .
فصل هاى اوليه كتاب درباره تاريخ نگارى در عرب است . از فصل پنجم به بعد اين مطالب آمده است : تحرى الاصول التاريخية و تحليلها و نقدها من خلال تحرى النصوص و تحديد العلاقة فيما بينها، النقد الخارجى، نقد التحصيل او الاستعاده، نقد المصدر، النقد الداخلى ايجاباً و سلباً، مراحل كتابة البحث و المكونات الاساسية .

٢٩ . منهج البحث فى التاريخ و التدوين التاريخى عند العرب، محمد عبدالكريم الوائى، بنغازى: جامعة قارونس، ١٩٩٠ م، ٣٥٨ ص .
العلوم المساعدة، مشكلة اختيار الموضوع و رسم الخطة و التويب، تجميع المادة العلمية، تحليل الوثائق، عملية التركيب، مرحلة العرض، اثر منهجية تدوين الحديث النبوى فى التدوين التاريخى، تطور و منهجية علم التاريخ منذ القرن الثالث .

٣٠ . منهج البحث فى الدراسات الاسلامية تاليفاً و تحقيقاً، فاروق حماده، رباط: كلية الاداب، ١٤١٦ق، ١١٦ ص .

خطوات البحث مضموناً و شكلاً، تقسيم البحث و احكام خطته، احكام النظر فى المادة العلمية و ترتيبها و صياغتها، الامانة فى النقل، الفهم الصحيح للنصوص، الرجوع فى كل علم الى اهله، النقد النزيه المتزن، سلامة الاسلوب و جماله، نفى الاستطراد، كتابة الاسماء الاعجمية، صنع الفهارس و الكشافات، منهج التحقيق و بحث التراث، تعريف ببعض الرموز المستعملة فى المخطوطات .

٣١ . المنهج التاريخى عند القلقشندى، ظمياء محمد عباس السامرائى، الرياض: مركز الملك فيصل، ١٤٢٢ق، ٢٥٤ ص .

الشكل والمضمون في مؤلفات القلقشندی التاريخية، التنظيم والتقسيم، طريقة عرض المادة، طبيعة الموضوعات واسباب اختيارها، منهجه في النقل، اسس البحث التاريخي عنده، جمع المادة وتوثيقها، الدقة في النقل، الميل الى الاختصار والاحالات، المقارنة، النقد التاريخي عند القلقشندی، نقد المصادر، نقد الاخبار، نقد الوثائق.

۳۲. منهج كتابة التاريخ الاسلامي، محمد بن صامل السلمی، المنصوره: دارالوفاء، ۱۴۰۸ق، ۳۰۰ص.

مفهوم التاريخ و ثمرة دراسته، المنهج و اهميته، مصادر منهج كتابة التاريخ الاسلامي، التمييز في التصور والمفاهيم، منهج الاستدلال الشرعي، منهج دراسة الظواهر، دور العلماء المسلمين في منهج البحث، التمييز في منهج التوثيق و اثبات الحقائق، التمييز في منهج التفسير للحوادث، غاية منهج كتابة التاريخ، قواعد في منهج كتابة التاريخ الاسلامي در اين كتاب ديدگاه ضد شيعي حاكم است و مؤلف بخش آخر كتاب را به جعليات شيعه در تاريخ اختصاص داده است.

۳۳. منهج النقد التاريخي والمنهج الأروبي، عثمان موافى، اسكندريه: دارالمعرفة الجامعيه، ۱۹۹۳م، ۳۱۵ص.

مؤلف در باب اول از تاريخ نگارى سخن گفته و در باب دوم ضمن بيان تاريخچه نقد روايات تاريخي به قواعد جرح و تعديل، نقد مضمون و روش هاي نقد در بين مسلمين و غربي ها مي پردازد. باب سوم نظريات مربوط به روش هاي رد و قبول نزد محدثان و مورخان است. مؤلف در اين قسمت، بخشي را به اخبار تاريخي اختصاص داده و روش تعدادي از مورخان را بررسي کرده است. ملحق كتاب دربارۀ ابن خلدون است.

